

DE REYNAERT IS DE REINHART NIET

Twee vossenverhalen in vergelijkend perspectief¹

IRMGARD FUCHS

Wie in Nederland of België is opgegroeid, heeft op jongere of oudere leeftijd vrijwel zeker een keer kennisgemaakt met Reynaert, de bekendste vos uit de Nederlandstalige literatuur. Kinderen luisteren op school naar het vossenverhaal, knutselen vossenmaskers, spelen in een Reynaertmusical, en bij de achthonderdste verjaardag van de stad Sint-Niklaas in 2017 kleurden ze zelfs een reusachtige vos in krijt op de Grote Markt. Ook in andere gemeenten van het Waasland is de grote symbolische waarde van Reynaert duidelijk zichtbaar. Hier kun je na een wandeling langs de Reynaertroute een verfrissend Reynaertbiertje drinken of van een Reynaertgebakje genieten.² Reynaert kom je dus, althans in Oost-Vlaanderen, bijna overal tegen. Dit geldt in bredere zin ook voor de Reynaertliteratuur. In de Lage Landen krijgt met name de Middelnederlandse *Van den vos Reynaerde* grote aandacht. Wie buiten de Nederlandse (taal-)grenzen op vossenjacht gaat, kan echter nog meer sporen van de vos ontdekken. Er bestaat namelijk sinds het einde van de twaalfde eeuw ook een Duitse versie van het Reynaertverhaal: de *Reinhart Fuchs*, een Middelhoogduits dierengedicht dat waarschijnlijk in de Elzas is geschreven. Zowel de Nederlandse *Van den vos Reynaerde* als de Duitse *Reinhart Fuchs* gaan terug op de Oudfranse *Roman de Renart*. Desondanks vertonen ze verschillen in de opbouw, de structuur en de manier van vertellen. Deze bijdrage analyseert een aantal verschillen tussen het Duitse en het Nederlandse vossenverhaal.

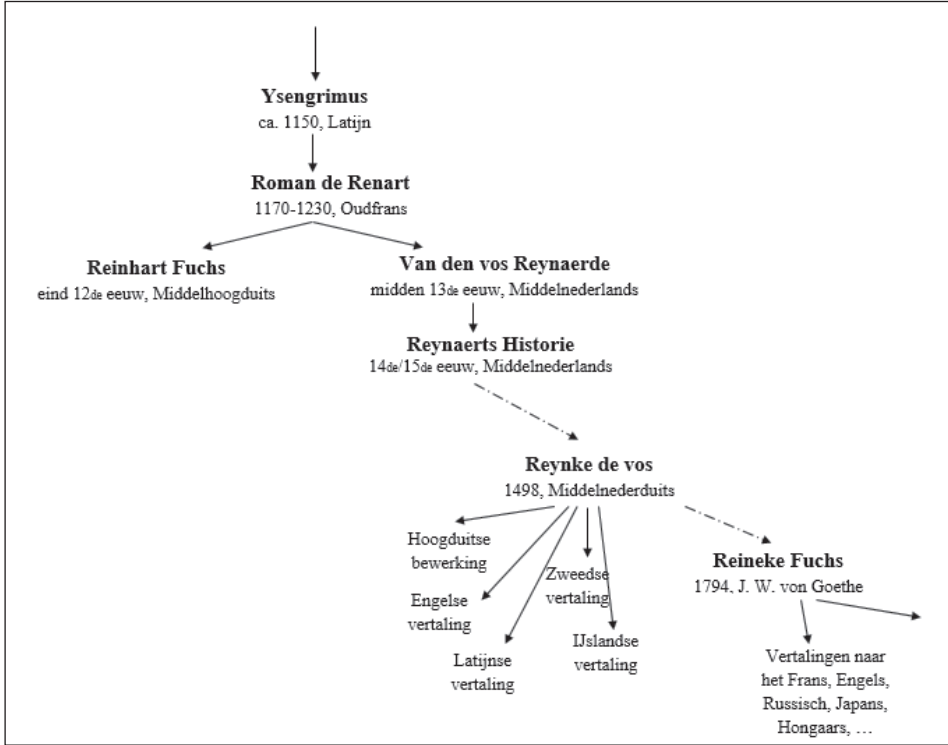
De Europese dierenepiek

Laten we eerst de bredere traditie van de Europese dierenepiek kort beschouwen, voordat we de Duitse en de Nederlandse versie vergelijken.

Bij het vijfhonderdjarig bestaan van de Nederduitse versie *Reynke de vos* (1498) constateerde Jan Goossens, emeritus hoogleraar Nederlandse en Nederduitse filologie aan de universiteit Münster, dat het vossenverhaal tot de

teksten van de wereldliteratuur behoort die het vaakst zijn doorverteld en bewerkt.³ De literaire carrière van Reynaert begint al rond het jaar 1150 in Gent met de *Ysengrimus*, een Latijns dierenepos (vgl. afb. 1). De vijandschap tussen wolf en vos speelt hier voor het eerst een centrale rol. Bovendien dragen beide dieren voor het eerst een eigen naam: Ysengrimus en Reinardus. Met de Oudfranse *Roman de Renart*, die is geïnspireerd door anekdotes uit de *Ysengrimus* en is ontstaan tussen 1170 en 1250 in het gebied tussen Parijs en Gent, begint de volkstalige dierenepiek, waarin de vos de hoofdrol van de wolf overneemt. Voor de Europese dierenepiek speelt de *Roman de Renart* een belangrijke rol: deze Oudfranse versie was het uitgangspunt voor de verspreiding van het vossenverhaal over Europa. Dit gebeurde in twee verteltradities: in een langdurige en invloedrijke Nederlandse en in een kortstondige Duitse traditie. Aan het begin van de Nederlandse traditie staat *Van den vos Reynaerde*. Hij wordt gevolgd door *Reynaerts historie* en door de Middelnederduitse *Reynke de vos*. Eeuwen later, in 1794, werd het verhaal zelfs door de bekende Duitse dichter Johann Wolfgang von Goethe bewerkt en onder de titel *Reineke Fuchs* uitgegeven. Vertalingen naar tal van talen, waaronder het Russisch, Japans, Hongaars en zelfs het Swahili, leidden ertoe dat het Reynaertverhaal ook buiten Europa grote bekendheid verwierf en het deel ging uitmaken van de wereldliteratuur. Vergeleken met de Nederlandse verteltraditie is de Duitse traditie kort en weinig spectaculair. Ze bestaat uit een enkele tekst, de *Reinhart Fuchs*. Deze is ontstaan aan het einde van de twaalfde eeuw en is in drie handschriften overgeleverd, waarvan één alleen in fragmenten.⁴ Taal en verwijzingen in de tekst maken het aannemelijk dat de *Reinhart Fuchs* voor een publiek in de Elzas is geschreven.⁵ Over de dichter zelf is niet veel bekend, behalve dat hij Heinrich heette en hij waarschijnlijk een geletterd man was die zijn omgeving en de maatschappij heel goed observeerde. Aanwijzingen hiervoor zijn te zien in historische toespelingen en in zijn satirische aanvallen op de geestelijkheid en de heiligverklaring in het verhaal.⁶ Heinrich beschikte bovendien over een verbazingwekkend goede juridische kennis: de rechtspraak krijgt in de *Reinhart Fuchs* opvallend veel aandacht vergeleken met de Oudfranse voorganger.⁷

Zowel *Van den vos Reynaerde* als de *Reinhart Fuchs* gaan dus terug op de *Roman de Renart*. Toch zijn beide versies nog nooit met elkaar vergeleken. Het onderzoek heeft zich tot nu toe vooral beziggehouden met een van de vossenverhalen of met een van de twee verteltradities.⁸ Dit had tot gevolg dat het

Afb. 1 De Europese dierenepiek (vereenvoudigde weergave)

onderzoek van de germanistiek en dat van de neerlandistiek nauwelijks met elkaar in verband werden gebracht en de twee vakgebieden maar weinig van elkaars resultaten hebben geprofiteerd. Een vergelijking tussen de Duitse *Reinhart Fuchs* en de Nederlandse *Van den vos Reynaerde* is des te interessanter omdat er duidelijke verschillen aanwijsbaar zijn tussen beide teksten.

Ik begin met de voorstelling van de Oudfranse voorganger, de *Roman de Renart*, en laat zien hoe de dichters van de Nederlandse en de Duitse versie met de Oudfranse teksten zijn omgegaan. Omdat de *Reinhart Fuchs* bij velen minder goed bekend is, zal ik vervolgens ingaan op de inhoud en de opbouw van deze Duitse versie. Daarna volgt een bespreking van verschillen tussen de *Reinhart Fuchs* en de *Roman de Renart*, en tussen de *Reinhart Fuchs* en *Van den vos Reynaerde*. Ik zal dit doen aan de hand van twee tekstpassages: de proloog en de zo-

genaamde 'eerste daging', de scène waarin beer Bruun van de koning de opdracht krijgt om Reynaert naar het hof te brengen. Ik zal me hier vooral concentreren op de manier van het vertellen. Welke rol speelt de verteller, met name de verteller van de Duitse versie, voor het beeld dat het publiek van de vos krijgt?

De Roman de Renart als uitgangspunt

Anders dan de naam doet vermoeden, gaat het bij de *Roman de Renart* niet om een roman, maar om een verzameling van 27 anekdotes en verhalen over de vos Renart en zijn conflicten met zijn aartsvijand Isengrin en andere dieren van het rijk. Deze anekdotes en verhalen worden meestal branches ('takken') genoemd.⁹ Ze functioneerden eerst zelfstandig, ook al verwijzen ze naar elkaar, en werden na verloop van tijd in compilaties bijeengebracht.¹⁰ Branche II vertelt bijvoorbeeld hoe de vos Renart de kleine dieren (haan, mees, kater en raaf) op een sluwe manier te pakken probeert te krijgen en hoe hij de wolvin Hersent verkracht, voor de ogen van haar echtgenoot, de wolf Isengrin.

Branche I, de beroemdste en populairste branche van de *Roman de Renart*, vertelt hoe de koning een hofdag heeft afgekondigd en hoe Renart, door Isengrin beschuldigd van verkrachting van de wolvin, driemaal wordt gedaagd om voor het hof te verschijnen. De eerste twee dagers, beer Brun en kater Tibert, falen hierin; pas Grinbert de das lukt het de vos naar het hof te brengen. Renart wordt er ter dood veroordeeld, maar hij weet zich door een beroep op het mededogen van de koning te redden. Onder het voorwendsel van een pelgrimage naar het Heilige Land lukt het Renart het hof te verlaten. Op weg naar zijn familie ontmoet hij Coart, de haas, die hij als voedsel voor zijn jongen grijpt. Vanop een hoge rots hoont Renart de koning en het hof. Ze zetten de achtervolging in, maar Renart weet op het nippertje te ontsnappen en zijn burcht Malpertuis te bereiken.

Op basis van deze en andere branches hebben de dichters van de *Van den vos Reynaerde* en de *Reinhart Fuchs* hun verhaal gecreëerd. Vaak hebben ze de branches ook bewerkt: ze hebben ingekort, uitgebreid, weggelaten of er zelf iets aan toegevoegd.¹¹ Interessant is hoe de verkrachting uit branche II in de Nederlandse en de Duitse versie terugkomt. In *Van den vos Reynaerde* wordt de verkrachting alleen achteraf genoemd, namelijk wanneer Isengrin aan het hof deze misdaad aanklaagt.¹² Het publiek verneemt de verkrachting alleen indirect. Ook in de *Reinhart Fuchs* klaagt Isengrin aan het hof over de verkrach-

ting. Maar het publiek heeft de verkrachting al eerder in het verhaal vernomen en zelfs kunnen bijwonen. Bovendien heeft de verteller meermaals benadrukt dat de openbare verkrachting voor Isengrin een uitermate grote schande is.¹³ Branche I is de brontekst van zowel *Van den vos Reynaerde* als van de *Reinhart Fuchs*. In de Nederlandse versie krijgt de hofdag al vanaf het begin een centrale positie, anders dan in de Duitse *Reinhart Fuchs*, waar eerst branche II wordt bewerkt.

Zowel de Nederlandse als de Duitse dichter hebben dus branches van de *Roman de Renart* als uitgangspunt genomen. Maar het zijn niet altijd dezelfde branches waarvoor de dichters hebben gekozen en ook de volgorde waarin de verhalen worden gepresenteerd, is niet dezelfde. De Nederlandse en de Duitse versie verschillen dus vooral in de verhaalstructuur. Inhoud en opbouw van *Van den vos Reynaerde* zullen velen bekend zijn. Voor wie dit niet het geval is, verwijst ik naar de korte samenvatting op de website van het Reynaertgenootschap.¹⁴ De Duitse versie is daarentegen minder goed bekend. Ik ga daarom nu op de inhoud en opbouw van de *Reinhart Fuchs* in.

Inhoud en opbouw van de *Reinhart Fuchs*

Het verhaal bestaat uit drie delen. Het begint met een boer die last heeft van Reinhart, de kippendief. Op aanraden van de boerin maken ze een omheining. Desondanks komt vos Reinhart weer in het kippenhok terecht. In gesprek met Scantecler, de ijdele haan, roemt Reinhart het mooie gezang en het voorbeeldige gedrag van Scanteclers vader en hij haalt de haan over om wat dichterbij te komen. Al overtuigd van zijn overwinning wordt Reinhart, de bedrieger, door de haan bedrogen en Reinhart verliest zijn prooi. De ontmoetingen met de andere dieren (mees, raaf, kater) verlopen vergelijkbaar. Door een gesprek probeert Reinhart de dieren in de val te lokken. Hij maakt hierbij steeds gebruik van hun zwakten. Bij de haan en de raaf zijn dat vooral hun ijdelheid en hun naïviteit. Verder doet Reinhart een beroep op de verwantschap tussen zichzelf en het betreffende dier. Hij herinnert bijvoorbeeld de mees aan het feit dat hij de doopvader van zijn zoon is en dat de mees op grond daarvan met hem verbonden is. Het zou dus, zo houdt Reinhart hem voor, gek zijn als ze elkaar niet vertrouwden. Ook al heeft Reinhart voor elke ontmoeting een list bedacht, hij faalt steeds opnieuw, omdat de andere dieren minstens zo sluw blijken als hij.

Het tweede gedeelte van de *Reinhart Fuchs* gaat over de vete tussen vos en wolf. Reinhart stelt voor bondgenoten te worden, want hijzelf is listig en de wolf is sterk (vgl. v. 397). Een win-winsituatie dus, zou je denken. Het bondgenootschap weerhoudt Reinhart er echter niet van om Hersant, de wolvin, te versieren. Nadat Isengrin de ham, die Reinhart bij een boer had gestolen, helemaal in zijn eentje heeft verorberd, volgen avonturen waarin Reinhart de wolf steeds grotere schade berokkent. Een voorbeeld is de episode waarin ze leukere vissen willen vangen in een bevroren vijver (vgl. v. 727-822). De verteller vermeldt al vooraf dat Reinhart sluw is, en Isengrin te dom.¹⁵ Terwijl Reinhart ervandoor gaat, vriest de staart van Isengrin vast, waarna deze door een ridder wordt afgehouden. Van het bondgenootschap blijft er dus uiteindelijk weinig over. Reinhart dient ogenschijnlijk de wolf, maar feitelijk berokkent hij hem schade en schande.

Zowel de ontmoetingen tussen de vos en de kleine dieren als de ontmoetingen tussen vos en wolf spelen zich tijdens de koningsvrede af (vgl. v. 1239).¹⁶ Het publiek komt dit pas te weten aan het begin van het derde gedeelte, waarin de hofdag centraal staat. Aanleiding voor de zes weken durende koningsvrede en voor het bijeenroepen van de hofdag is de ziekte van koning leeuw. Hij heeft de burcht van de mieren vernield, waarna een van de mieren om wraak te nemen door het oor in de hersenen van de leeuw is gekropen en zo de ziekte heeft veroorzaakt. De koning beschouwt dit als een straf van God, omdat hij verzuimd heeft om eerder een hofdag te houden. Op de hofdag klaagt Isengrin over de spot en schande die hij door toedoen van Reinhart heeft ondergaan. Vervolgens wordt Reinhart, net als in de *Van den vos Reynaerde*, drie keer gedaagd. Na de derde daging, door de das, verschijnt Reinhart aan het hof, gekleed als pelgrim en uitgerust met een dokterstas, en hij belooft de koning te genezen. Door deze belofte vergeet de koning het geldende recht en ontpopt zich nu als egoïstische overtreder van dit recht en verliest zijn opdracht uit het oog, namelijk zijn onderdanen te beschermen. Het verhaal krijgt een triest einde. Reinhart, de zogenaamde arts, vordert voor het herstel van de koning het vel van wolf, beer en kater, en verder een gekookte kip met spek van een ever en een riem van hertenleer. Kortom: iedereen die zich tegen Reinhart heeft gekeerd, wordt nu geschonden. De koning herstelt, maar voordat Reinhart van het hof vertrekt, vergiftigt hij de koning met een drankje. Te laat doorziet de koning de misdaden van Reinhart en hij overlijdt. Aan het eind is dus zo ongeveer iedereen dood. Reinhart heeft het rijk in chaos gestort.

Reinhart Fuchs vergeleken met de *Roman de Renart* en *Van den vos Reynaerde*

Het is vooral in drie opzichten dat de *Reinhart Fuchs* van de *Roman de Renart* en van de *Reynaert* verschilt.

Ten eerste is de Middelhoogduitse versie, vergeleken met de Oudfranse en de Nederlandse versie, opvallend kort. Vaak zijn tekstpassages van de *Roman de Renart* twee keer en tekstpassages van *Van den vos Reynaerde* zelfs vier keer zo lang als de corresponderende passage in de *Reinhart Fuchs*.¹⁷ Hoe kan dit verklaard worden? De Duitse dichter Heinrich is op verschillende manieren met de branches uit de *Roman de Renart* te werk gegaan. Hij heeft passages letterlijk overgenomen, hij heeft passages bewerkt, of hij heeft ze helemaal wegge laten. Heel soms voegt hij iets toe waardoor het verhaal nog sterker in de Elzas kan worden geplaatst.¹⁸ Maar Heinrich kort vooral in. Het lijkt alsof hij met zijn verhaal zo snel mogelijk naar het einde toe wil. Anders dan in de *Van den vos Reynaerde* gaat het Heinrich niet om het uitbeelden van concrete gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld de dagingen, maar om het zo beknopt mogelijk presenteren van het handelingsverloop.

Ten tweede heeft Heinrich de branches van de *Roman de Renart* zó gerangschikt dat hij de vaart in het verhaal houdt en vlot naar het einde toe werkt. Het verhaal is afgelopen op het moment dat de koning dood is en Reinhart van het hof vlucht. In de *Van den vos Reynaerde* verloopt het anders. Hier laat Reynaert een droevige koning achter die ontdekt dat hij bedrogen is. De dichter laat hier weliswaar een einde aan zijn verhaal komen, maar hij had het evengoed nog kunnen voortzetten. Bovendien rangschikt de dichter van de *Reinhart Fuchs* de branches zodanig dat de gebeurtenissen steeds dramatischer worden en naar een climax toe gaan. We zien ten eerste hoe Reinhart steeds grotere dieren misleidt. Hij begint met de kleine dieren, vervolgens bedriegt hij de wolf, en ten slotte zelfs de leeuw en dus de koning van het rijk. Ten tweede wordt het schenden steeds meer openbaar. Wanneer Reinhart de kleine dieren ontmoet, is daar niemand anders bij. Hij komt ze in hun vertrouwde omgeving tegen (in het kippenhok, onder een tak van een boom of in het bos) en doet zijn best om een vertrouwde situatie te creëren door zich in het gesprek te beroepen op familiebanden. De avonturen tussen Reinhart en Isengrin vinden meer in het openbaar plaats: bij een vijver, bij een klooster of voor een hol. Voor de dieren zijn dit minder vertrouwde en in het geval van het klooster zelfs atypische plekken. Opmerkelijk is ook hoe de verteller het te schande maken en onteren van

de wolf benadrukt. Een duidelijk voorbeeld hiervan is dat Reinhart de wolvin verkracht voor de ogen van haar echtgenoot. Dit maakt het voor haar bijzonder gênant. Een ander voorbeeld is dat Isengrin door Reinharts toedoen steeds weer in situaties belandt waarin hij geschonden wordt, bijvoorbeeld tijdens de visvangst wanneer de wolf zijn staart verliest. Dit doet in eerste instantie fysiek pijn. De schending is echter ook nadien voor iedereen zichtbaar omdat het resultaat blijvend is. Het verlies van de staart doet dus ook psychisch pijn. In het derde gedeelte van het verhaal belanden we ten slotte helemaal in het openbaar, namelijk bij het hof: Koning Vrevel houdt hofdag en iedereen, behalve Reinhart, is aanwezig.

Het derde verschil tussen de Nederlandse en de Duitse versie betreft de vossenfiguur. Het lijkt soms zelfs of het in de Duitse en de Nederlandse versie niet over dezelfde vos gaat. Dit heeft allereerst te maken met de branches waar de dichters voor hebben gekozen: de dichter van *Van den vos Reynaerde* vertelt vooral van de drievoudige daging en hoe Reynaert op een sluwe manier steeds weer opnieuw aan zijn daggers weet te ontsnappen. Ook al loopt het erg slecht af voor de daggers, het publiek ontkomt er desondanks bijna niet aan om even te glimlachen. Reynaert is iedereen te slim af. De dichter van de *Reinhart Fuchs* richt zijn verhaal daarentegen op het misleiden en bedriegen van de kleine dieren, de wolf en de koning. Het is een dramatisch verhaal waarin nauwelijks iets te lachen valt. Het beeld dat het publiek van de vos krijgt, wordt dus al door de keuze van de branches sterk beïnvloed. Maar ook de manier van vertellen is van grote invloed op het imago van de vos. Dit wordt duidelijk wanneer we preciezer naar de vertelwijze van de Duitse dichter kijken. Ik zal dit aan de hand van twee tekstpassages doen: de proloog en een scène uit de eerste daging door Bruun de beer.

Laten we eerst kijken naar de prologen van twee branches van de *Roman de Renart*. In branche II verneemt het publiek waar het in het vervolg over zal gaan:

Nog nooit heeft u van de buitengewoon harde vete tussen Renart en Ysengrin gehoord, die heel lang duurde en onverbiddelijk was. Het is de pure waarheid dat de twee baronnen elkaar nooit mochten. Inderdaad, tussen hen was er menig gevecht en menige oorlog.¹⁹

Aan het begin van branche IV verwoordt de verteller wat hij met dit verhaal wil bereiken:

Nu wil ik u een verhaal vertellen waarmee ik u aan het lachen kan maken.²⁰

De dichter van de *Reinhart Fuchs* legt daarentegen in de eerste tien verzen van zijn verhaal de nadruk op het hoofdpersonage. Ook maakt hij direct duidelijk dat er in dit verhaal niet veel te lachen valt:²¹

Vernemet vrende mere,
die sint vil gewere,
Von einem tiere wilde,
do man bi mag bilde
Nemen vmbe manige dinc.
iz keret allen sinen gerinc
An triegen vnd an kvndikeit,
des qvam ez dicke in arbeit.
Iz hate vil vnkvrste erkant
vnd ist Reinhart fvchs genant.
(*Reinhart Fuchs*, v. 1-10)

Hoort de ongehoorde verhalen
die (wel) zeer betrouwbaar zijn.
Ze gaan over een wild dier.
Hieraan kan men in velerlei opzicht
een voorbeeld nemen.
Het richt al zijn gedrag
op bedrog en slimme draaierijen
waardoor het vaak in nood verkeerde.
Het heeft veel weet van kwaadaardigheden
en wordt Reinhart Fuchs genoemd.

Vergeleken met de *Roman de Renart*, die in branche II de nadruk legt op de vete tussen vos en wolf en die in branche IV een grappig verhaal aankondigt, komen we in de *Reinhart Fuchs* vooral iets over de figuur Reinhart en diens gedrag te weten. *Triegen vnd kvndikeit* (v. 7, bedrog en slimme draaierijen) en *vnkvste* (v. 9, kwaadaardigheden) laten de vos van het begin af aan in een uitermate negatief daglicht verschijnen.

Een tweede interessante passage voor de manier van vertellen is de eerste daging door Bruun. In *Van den vos Reynaerde* verneemt het publiek hoe de koning besluit de beer als bode naar Reynaert te sturen om hem te dagvaarden. Onderweg denkt Bruun na over de woorden van de koning, die hem voor Reynaert waarschuwde. Maar het lijkt hem buitensporig dat Reynaert zo kwaadaardig zou zijn en dat hij door hem zou worden bespot. Wanneer hij aan Reynaert overbrengt dat de koning hem naar het hof ontbiedt, legt Reynaert uit dat hij uiteraard naar het hof wilde komen, maar dat hij zich te misselijk voelde. Bruun wil daarom weten: 'Reynaert, wat heb je gegeten, wat?' – 'Slecht spul', zegt Reynaert en hij vertelt Bruun dat hij een plek weet waar hij heel veel van deze 'soete spijse' kan vinden. Bruun belooft vervolgens dat hij, als Reynaert hem van honing voorziet, voor altijd een trouwe vriend en een goede bondgenoot van hem zal zijn. Na deze belofte gaan ze samen op stap. Nadat Bruun de

boodschap van de koning heeft overgebracht, lokt Reynaert hem in de val. Hij belooft de beer namelijk honing die in een boomstam zou zitten. Vervolgens raakt hij in de eik vastgeklemd, waarna hij door het hele dorp wordt afgerost. Bruun slaagt er uiteindelijk in zich los te rukken en gevild naar het hof terug te keren, uiteraard niet zonder bespot en gehoond te worden door Reynaert.

Terwijl de dichter van de *Van den vos Reynaerde* aan deze scène veel ruimte toekent – rond de 130 verzen –, zien we in de *Reinhart Fuchs* maar zo'n twintig verzen, namelijk:

Reinhart konde wol enphan
des richen kvniges kaplan.
'Willekvmen, edeler schribere',
sprach er, 'nv sagt mir mere,
Wie iz da ze hove stat.
ich weiz wol, ir sit des kvniges rat.'

'Da bist dv beklaget sere.
also liep so dir si din ere,
So kvme fvr vnd entrede dich,
man hat nach dir gesendet mich.'
Reinhart sprach: 'her kaplan,
nv svlle wir enbizen gan,
So var wir ze hove dester baz.'
Reinhartes trewen waren laz.
'Einen bovm weiz ich wol,
der ist gvtes honeges vol.'
'Nv wol hin', sprach er, 'des gert ich ie.'
her Brvn mit Reinharte gie.
(*Reinhart Fuchs*, v. 1523-1540)

Reinhart was goed voorbereid om de kapelaan
van de verheven koning te ontvangen.
'Welkom, edele schrijver',
sprach hij, 'vertelt u mij nu,
hoe het er aan het hof voorstaat.
Ik weet wel dat u bij de raadsleden van de
koning hoort.'
'Daar word je hevig beschuldigd.
Als je aanzien je lief is,
kom er dan heen en verantwoord je,
men heeft me naar je gezonden.'
Reinhart sprach: 'Heer kapelaan,
nu zullen we gaan eten,
dan kunnen we des te beter naar het hof gaan.'
Reinharts trouw stelde niks voor.²²
'Ik ken een boom,
die is vol met honing.'
'Dan vooruit', sprach hij, 'dit begeer ik altijd.'
Heer Brun ging met Reinhart mee.

Dit is, vergeleken met de *Van den vos Reynaerde*, een uitermate beknopte versie van de eerste daging. Diverse elementen uit de Nederlandse versie ontbreken volledig, namelijk de manier waarop Reynaert op de hebzucht en de gulzigheid, de zwaktes van Bruun, inspeelt en de manier waarop hij Bruun met zijn 'scone tale' verleidt. De Nederlandse vos wordt aan het publiek als een sluw boefje gepresenteerd. Wil de Nederlandse dichter hier hetzelfde doen wat ook aan het begin van branche IV van de *Roman de Renart* werd vermeld,

namelijk een verhaal vertellen waarmee het publiek aan het lachen kan worden gemaakt? Ook al is de afloop van de eerste daging voor Bruun allesbehalve leuk, deze Nederlandse scène amuseert door de manier waarop ze wordt gepresenteerd.

In de *Reinhart Fuchs* is er een verteller die, zoals eerder vermeld, weliswaar naar het einde van het verhaal wil, maar een opmerking over Reinhart zoals in v. 1536: 'Reinhartes trewen waren laz', niet achterwege kan laten. Deze regel is opmerkelijk omdat de verteller hier iets vermeldt wat niet per se bijdraagt aan de voortgang van het verhaal. Integendeel: de verteller onderbreekt met deze opmerking Reinhart, die eigenlijk nog steeds aan het woord was. Zulke waardeoordelen, die als het ware tussen de tekst zijn ingevlochten en die het negatieve karakter van Reinhart benadrukken, zijn kenmerkend voor de verteller van de *Reinhart Fuchs*.

Laten we daarom tot slot nog naar andere voorbeelden kijken waarin de verteller Reinhart en zijn gedrag veroordeelt, bijvoorbeeld aan het begin van de eerste daging:

Der kvnic hiez sinen kapelan,
hern Brvn, nach Reinharten gan.
Des wold er weigern dvrch not,
doch tet er, daz der kvnic gebot.
Nach im gienge er in den walt,
Reinhartes liste waren manicvalt.
Des myst engelten al daz lant.
(*Reinhart Fuchs*, v. 1511-1517)

De koning beval zijn kapelaan,
heer Brun, naar Reinhart te gaan.
Dit wilde hij weigeren uit vrees,
Maar hij deed toch wat de koning beval.
Hij ging naar hem [Reinhart] in het woud,
De listen van Reinhart waren menigerlei.
Het hele land had er last van.

Dergelijke commentaren lezen we ook bij de tweede daging, wanneer Diepreht, de kater, naar Reinhart wordt gestuurd:

Do vant er in dem walde
Sinen neven, der da hiez Reinhart,
Der hatte mange vbel art.
(*Reinhart Fuchs*, v. 1658-1660)

In het woud ontmoette hij [= Diepreht] toen
zijn neef, die Reinhart heette,
en die vele boevenstreken kende.

Of wanneer kater en vos samen naar de schuur van de pastoor gaan:

Do lage ein pfaffe inne,
dem michel vnminne
Reinhart hat getan,
daz mvste vf Dieprechten gan.
(*Reinhart Fuchs*, v. 1691-1694)

Binnen woonde een pastoor,
Die vaak
door Reinhart geleden had,
daar moest Diepreht nu voor boeten.

Dit type invoegingen die Reinhart negatief karakteriseren, zijn er wel ook in de andere versies, maar dan in veel mindere mate.

Tot besluit

Het uitgangspunt van deze bijdrage is dat de *Van den vos Reynaerde* en de *Reinhart Fuchs* verschillende reacties zijn op de *Roman de Renart*. De dichters gebruikten branches uit de Oudfranse tekst om op basis hiervan een eigen verhaal te creëren. Niet altijd hebben ze voor dezelfde verhalen gekozen. Wanneer dit wel het geval is, bijvoorbeeld bij het verhaal over de verkrachting van de wolvin, worden de verhalen op verschillende manieren verteld: in de *Reinhart Fuchs* wordt de verkrachting in zijn geheel verteld, in de *Van den vos Reynaerde* verwijst de wolf er alleen achteraf naar om voor het hof zijn aanklacht tegen Reynaert te onderbouwen. De verhalen kunnen soms ook in een andere volgorde staan: in de *Reinhart Fuchs* volgt de hofdag pas aan het einde, in de *Van den vos Reynaerde* krijgt de hofdag van het begin af een centrale positie. Alleen al door de gekozen branches en de vertelstructuur geven de dichters eigen accenten aan hun verhaal. Maar de vergelijking van de twee versies laat ook zien hoe de vertelwijze en het gedrag van de verteller het beeld dat het publiek van de vos krijgt beïnvloeden. Doordat de verteller van de *Reinhart Fuchs* al aan het begin de kwaadaardigheid en de ontrouw van Reinhart direct en concreet benoemt en deze ook tussendoor met vertellerscommentaren blijft benadrukken, koppelt hij het verhaal meteen expliciet aan morele categorieën. Hij laat het publiek duidelijk zien dat de vos van nature slecht is. Het publiek kan bijna niet anders dan dit oordeel overnemen. De verteller van *Van de vos Reynaerde* laat daarentegen het gedrag van Reynaert veel meer narratief ontplooiën. Hij laat het publiek zien hoe Reynaert te werk gaat, dus bijvoorbeeld hoe hij het voor elkaar krijgt om Bruun de beer te misleiden.

Allebei zijn ze dus vossen die de andere dieren kwaad en verdriet berokkenen. De manier waarop dit aan het publiek wordt gepresenteerd, verschilt echter aanzienlijk. Uitgaand hiervan zou verder vergelijkend onderzoek zich moeten richten op het vertellen over trouw en ontrouw: tegenover wie zijn Reynaert en Reinhart wel of niet trouw en goedgunstig gezind? Welke rol spelen de verschillende vertelstructuren hierbij? En welk begrip van trouw hanteren de dichters in hun vossenverhalen eigenlijk? Vragen die ook voor *Van den vos Reynaerde*, ondanks de grote hoeveelheid studies die er al aan zijn gewijd, tot nu toe onderbelicht zijn gebleven.

NOTEN

1 Met dank aan mijn collega Andrea van Leerdam voor hulp en advies bij de voorbereiding van dit artikel.

2 Voor een weliswaar niet volledig, maar toch omvangrijk, veelzijdig en interessant overzicht van Reynaertactiviteiten en -tradities binnen en buiten het Waasland, zie 'Inventaris van het Reynaertgebeuren' op de website van het Reynaertgenootschap: <http://www.reynaertgenootschap.be/node/88> [28.07.2017].

3 Zie J. Goossens, 'Zur Textgeschichte des Reineke Fuchs', in: J. Goossens, *Reynke, Reynaert und das europäische Tierepos*, Munster, 1998, p. 195.

4 Voor meer informatie over de handschriften, zie: K. Düwel (ed.), *Reinhart Fuchs des Elsässers Heinrich*, Tübingen, 1984, p. IX-XXI.

5 Zie U. Schwab, *Zur Datierung und Interpretation des Reinhart Fuchs*, Napels, 1967.

6 Zie hier de opmerkingen van K. Düwel (ed.), *Reinhart Fuchs des Elsässers Heinrich*, Tübingen, 1984, p. XXV-XXIX.

7 Zie S. Widmaier, *Das Recht im Reinhart Fuchs*, Berlijn e.a., 1993.

8 Voor de neerlandistiek, zie o.a. A.Th. Bouwman, *Reinaert en Renart. Het dierenepos Van den vos Reynaerde vergeleken met de Oudfranse Roman de Renart*. Amsterdam, 1991; R. van Daele, *Ruimte en naamgeving in Van den vos Reynaerde*, Gent, 1984; J. Goossens (ed.), *Reynke, Reynaert und das europäische Tierepos. Gesammelte Aufsätze*, Munster, 1998; P.W.M. Wackers, *De waarheid als leugen. Een interpretatie van Reynaerts historie*, Utrecht, 1986.

9 De nummering geeft alleen de volgorde aan waarin ze in het basishandschrift staan.

10 Zie A. Bouwman, *Reinaert en Renart. Het dierenepos Van den vos Reynaerde vergeleken met de Oudfranse Roman de Renart*, p. 1.

11 Zie A. Bouwman, 'Van den vos Reynaerde and Branch I of the Roman de Renart. Tradition and originality in a Middle Dutch beast epic', in: *Neophilologus*, 76 (1992), p. 482-501.

Zie ook F.P. Knapp, 'Teil B. Tierepik', in: Knapp (ed.), *Kleinepik, Tierepik, Allegorie und Wissensliteratur*, Berlijn e.a., 2013, vooral p. 210-217.

12 Voor de klacht van Isengrijn in de *Van den vos Reynaerde*, zie vers 73: 'Dat hi mijn wijf hevet verhoert'. Naar de editie van A.Th. Bouwman/B. Besamusca (ed.), *Reynaert in tweevoud*, deel I: *Van den vos Reynaerde*, Amsterdam, 2002.

13 Voor de verkrachting van de wolvin in de *Reinhart Fuchs*, zie v. 1168-1238. Naar de editie van K. Düwel (ed.), *Reinhart Fuchs des Elsässers Heinrich*, Tübingen, 1984.

14 Zie <http://www.reynaertgenootschap.be/node/80> [28.07.2017].

15 Volgens handschrift K, vers 744: 'her Ysengrin was niht wis', volgens handschrift S₂, v. 744: 'Reinhart was los,/ Isingrin unwis'.

16 Zie S. Krause, 'La structure temporelle dans le *Reinhart Fuchs*', in: *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society*, 1 (1988), p. 86-94.

17 Om een voorbeeld te geven: de eerste daging omvat in de *Roman de Renart* circa 240 verzen, in de *Reinhart Fuchs* circa 110 verzen en in de *Van den vos Reynaerde* circa 530 verzen.

18 Zie bijvoorbeeld de passage waarin de koning de kameel tot abdis in Erstein (een plek in de Elzas) benoemt. Voor een vergelijking van de bewerkingen van de Oudfranse branches in de *Reinhart Fuchs*, zie F.P. Knapp, *Teil B. Tierepik*, in: Knapp (ed.), *Kleinepik, Tierepik, Allegorie und Wissensliteratur*, Berlijn et al., 2013, vooral p. 209-231 over de Duitse en de Nederlandse dierenepiek.

19 Zie branche IV in de *Roman de Renart*, v. 10-17: 'Mais onques n'oïstes la guerre,/ Qui tant fu dure de grant fin,/ Entre Renart et Ysengrin,/ Qui moult dura et moult fu dure. Des deus barons ce est la pure/ Que ainc ne s'entrainerent jour./ Mainte mellee et maint estour/ Or entr'eulz deus, ce est la voire'. Naar de editie van H. Jauss-Meyer, *Le Roman de Renart*, München, 1965. De vertaling is van mijn hand.

20 Zie branche II in de *Roman de Renart*, v. 1-2: 'Or me convient tel chose dire/ Dont je vos puisse fere rire'.

21 Naar de editie van K. Düwel (ed.), *Reinhart Fuchs des Elsässers Heinrich*, Tübingen, 1984. De vertaling is van mijn hand.

22 Deze regel is vrij vertaald. Het Middelhoogduitse 'laz' kan worden vertaald met 'nalatig' of 'laks'. De verteller maakt hier duidelijk dat hij twijfelt aan Reinharts trouw.